

Ю. В. ЛЕГУН*

**НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
З ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ
(1922–2017)**

Ми часто чуємо заяви про важливість архівної справи для збереження історичної пам'яті народу, виховання нових поколінь, творення патріотичної свідомості нації. На жаль, ці сентенції в Україні донині не перетворилися на послідовну державну політику, підперту належним фінансовим та організаційним забезпеченням вітчизняних архівів. Тим не менш, архівна система, як і інші фрагменти державної машини, починає змінюватися і реформуватися. У такі періоди особливої ваги набуває аналіз минулого – зважене порівняння успіхів та помилок, здійснених у тій чи іншій сфері попередниками. Мусимо зазначити, що регіональна архівістика України не багата на подібні історичні дослідження.

Тим більшої ваги набуває праця невеликого авторського колективу з обласного центру Поділля, який узяв на себе непросте завдання опису історії архівної системи Хмельниччини.

Найкраще зміст праці передає епіграф, уміщений на першій сторінці: “Книга присвячена архівістам Хмельниччини різних поколінь, які створили архівну галузь, примножують та зберігають документальні скарби краю сьогодні. 1922–2017”. Зазначимо, що хронологічні межі цього дослідження значно ширші за проанонсовані дати. Наприклад, розділ I “Витоки та становлення архівної справи на Поділлі” містить тезу про те, що найдавніші архіви на Поділлі, ймовірно, беруть свій початок з часу створення монастирів та церков, які були найважливішими центрами зосередження писемних документів. Збірки архівних документів Поділля пізніших часів – Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії – описані уже без вказівок на можливість та вірогідність. Загалом цей описовий аналіз розвитку архівістики регіону до 1917 р. охоплює 35 сторінок книги.

Наступні розділи книги створені на основі широкого кола архівних документів та відрізняються глибоким і ретельним аналізом досліджуваної проблематики. Розділ II “Доля архівів регіону в добу Української революції (1917–1921 рр.)” заслуговує на особливий інтерес читача завдяки відзначенню в Україні 100-річчя цієї видатної епохи національної історії. Тут детально проаналізовані втрати архівних документів, яких зазнав регіон у ті часи від пограбувань, пожеж, погромів

* *Легун Юрій Вікторович* – доктор історичних наук, професор, директор Державного архіву Вінницької області.

маєтків, вивезень, відсутності фінансування архівної справи. Наводять упорядники і думку акад. Д. Багалія, що чимало архівних документів із території України було евакуйовано за часів революції на територію Росії.

Разом із тим, у розділі висвітлена і масштабна робота зі створення архівної системи, яку проводила молода Українська держава. Проаналізована й діяльність місцевих органів української влади. Специфічною рисою Поділля був суттєвий вплив на архівну систему новоствореного Українського Університету у м. Кам'янці-Подільському. Університет надавав практичну допомогу архівам, показував приклад, як слід турбуватися архівними скарбами і оберігати їх, та започаткував у своїй власній структурі науково-дослідний архів.

Автори доходять висновку, що організаційні роботи щодо збереження і впорядкування архівної спадщини на території краю розпочато в добу Української революції. Однак ці роботи ускладнювалися через активні воєнні дії, поразки, державну нестабільність.

Зі встановленням радянської влади свавілля стосовно архівів не припинилося, оскільки владні структури були ще у стані формування. Детальніше про обставини формування радянської архівної системи на Хмельниччині ми можемо дізнатися з III розділу книги “Вдосконалення архівної справи у 1920–1930-х рр.: досвід подільського краю”. Важливою рисою рецензованого видання є масова публікація невідомих раніше документів з історії архівної справи. Саме у розділі, присвяченому 1920–30-м рокам ми отримуємо можливість знайомитися з тогочасними подіями не через інтерпретації науковців, а завдяки безпосередньому свідченню документів.

Інша важлива ознака книги – вихід за межі сучасної Хмельницької області та прагнення охопити увагою й інші частини Поділля. Певним чином такий підхід пояснюється особливостями адміністративно-територіального устрою Хмельниччини та Вінниччини. Зокрема, автори вважають, що важливе значення для впорядкування архівної справи

Байдич В. Г., Завальнюк О. М.,
Комарницький О. Б. Архівна справа
на Хмельниччині: історія та сучасність/
Серія “Праці Державного архіву
Хмельницької області”.
Вип. 17/підбірка док.: Ю. В. Олійник,
В. В. Галатир.
Вінниця: ТОВ “Нілан-ЛТД”,
2017. 392 с.

мало створення у Вінниці Подільського губернського архівного управління (губарху). Детально проаналізовані й інші особливості змін адміністративного устрою Поділля того часу та стосунків архівістів міст Вінниці й Кам'янця-Подільського.

Відбувалися зміни й у системі управління архівами у країні загалом. У ці роки державні органи управління архівною справою підпорядковувалися: ВУЦВК (1923–1938); НКВС, з 1946 р. – МВС (1938–1960). Внаслідок низки адміністративно-територіальних реформ були створені історичні архіви, а в містах і районах – міські та районні.

На жаль, історія архівів України і Поділля, зокрема у ХХ ст., – це суцільна низка втрат історичних документів. Одні з найбільш масштабних припали на період Другої Світової війни. Деталі цих подій описані у IV розділі книги з характерною назвою “Масштабне нищення архівних скарбів в роки воєнного лихоліття”. Наведені у розділі документи переконливо свідчать, що німецько-радянська війна застала керівництво архівного управління (як і загалом комуністичну верхівку СРСР) зненацька. Відтак маємо незаперечні докази свідомого нищення у переддень окупації органами радянської влади архівів, які не вдалося евакуювати з “ідеологічних міркувань”. Це – одна із найдраматичніших сторінок історії архівної справи України. Доклалися до руйнації Державного архівного фонду і нацистські окупанти. В книзі наведені детальні реєстри завданої ними шкоди.

Але й найгіршим періодам надходить кінець. Пovoєнні роки не можна назвати часами бурхливого розвитку архівної справи, разом із тим архівісти України нарешті отримали можливість більш-менш спокійно робити свою фахову справу. Ця сторінка історії описана у V розділі книги “Архіви області у 1944–1991 рр.”.

Перш за все, відповідно до розпоряджень урядових та партійних установ, правоохоронних органів архівісти активно включилися в кампанію зі збирання документів окупаційного періоду. Іншим напрямом роботи стало повернення частини фондів із евакуації. Пізніші історичні періоди багато ілюстровані документами, що характеризують методичну рутинну роботу радянських архівістів у 1960–1980-х роках.

Важливим моментом для Державного архіву Хмельницької області стало рішення керівництва області розпочати в обласному центрі будівництво нового типового приміщення місткістю 1,5 млн одиниць зберігання. Будівельні роботи тривали з вересня 1984 р. до травня 1990 р. 25 квітня 1990 р. рішенням виконкому Хмельницької обласної ради архів перевели з Кам'янця-Подільського у новозбудоване приміщення в обласному центрі. На старому місці залишили архівні документи до-революційного періоду.

Підсумки хронологічного аналізу розвитку архівної справи регіону підбиті в останньому розділі “Виклики та здобутки архівістів

Хмельниччини в добу незалежності України”. У 1991 р., із здобуттям Україною незалежності, до облдержархіву приєднали колишній архів Хмельницького обкому Компартії України. Через 2 роки архів прийняв на зберігання розсекречений фонд Служби безпеки України у Хмельницькій області.

На жаль, і у ХХІ ст. продовжилася сумна традиція масових втрат архівних документів Поділля. “Чорним днем” стало 10 квітня 2003 р., коли у Кам’янець-Подільському міському державному архіві сталася пожежа, внаслідок якої було втрачено і ушкоджено 101 225 справ. Після цього вцілілі архівні справи (532 тис.) перевезли до Держархіву Хмельницької області.

Тим не менш, сьогодні архівісти Хмельниччини сповнені планів та творчих амбіцій. Вони продовжують творити сучасну історію архівної справи в регіоні й Україні. Центральною установою в галузі регіону є Держархів Хмельницької області, який з 2011 р. очолює В. Г. Байдич. Добре організований колектив фахівців під його керівництвом торує шлях до нових висот.

Відзначимо масштабні додатки до книги, у яких подані: список керівників архівної справи на Хмельниччині, біографічні довідки працівників архівів регіону, численні світлини, перелік архівних установ Хмельницької області та ін. Цей велетенський довідковий блок охоплює майже 120 сторінок видання.

На завершення хочемо порекомендувати й архівістам інших країв нашої Батьківщини творчо використати досвід хмельничан і розпочати роботу з укладання подібних історичних розвідок. Тільки спільними зусиллями ми зможемо створити велику яскраву картину життя і розвитку вітчизняної архівної системи.